

НАСТАВНО НАУЧНОМ ВЕЋУ

ФИЛОЗОФСКОГ ФАКУЛТЕТА

УНИВЕРЗИТЕТА У БЕОГРАДУ

Одлуком Наставно-научног већа Филозофског факултета у Београду од 07.11.2019. изабрани смо у Комисију за оцену докторске дисертације *Сликана грнчарија раног и средњег неолита централног Балкана: између стила и праксе* коју је поднела Олга С. Бајчев. Након увида у докторску дисертацију слободни смо да поднесемо следећи

ИЗВЕШТАЈ

Основни подаци о кандидату и дисертацији

Олга С. Бајчев је рођена 1984. године у Високом. Дипломски рад је одбранила 2009., а мастер рад 2010. године на Одељењу за археологију Филозофског факултета у Београду. Докторске студије уписала је 2011. на истом Одељењу. Од 2010. године запослена је у Археолошком институту у Београду на пројекту *Археологија Србије: културни идентитет, интеграциони фактори, технолошки процеси и улога централног Балкана у развоју европске праисторије*, најпре као истраживач приправник, а од 2011. као истраживач-сарадник. Од 2003. године учесник је пројекта *Стална археолошка радионица – средње Поморавље у неолитизацији југоисточне Европе*. Ужа научно-истраживачка област Олге С. Бајчев су студије керамике. Бави се проучавањем односа људи и грнчарије у неолиту на подручју централног Балкана, са посебним интересовањем за сликану грнчарију и праксе сликања. Дугогодишња је учесница истраживања значајних археолошких локалитета у земљи (Дреновац код Параћина) и иностранству (Паљамбела, Грчка). Од 2011. године члан је Српског археолошког друштва.

Усмеравајући своја интересовања ка истраживању неолитских налазишта и сликане грнчарије, докторанд Олга С. Бајчев је учествовала и излагала радове самостално и у коауторству на осам домаћих и осам међународних стручних и научних скупова, међу којима се истичу: *Neolithic*

culinary practices: Organic residue analysis of pottery from Neolithic settlements of Drenovac and Motel-Slatina (Middle Morava Valley) (у коауторству са М. Bartkowiak), Српско археолошко друштво. XXXVI скупштина и годишњи скуп, 30. мај – 01. јун 2013, Нови Сад. Програм, извештаји и апстракти: 115; *Neolithic Drenovac: Spatial organization of flat extended settlements in the Morava Valley* (у коауторству са С. Перићем, Ђ. Обрадовић и И. Стојановић), Serbia, Northern Greece and the Southeastern Europe during the Neolithic. An interaction zone, Thessaloniki, 26–29 June 2014; *Knowledge and skill in pottery painting: Middle Neolithic painted pottery from the site Starčevo-Grad, Serbia*, Tracing pottery making recipes in the Balkans, 6th – 4th millennium BC, International Workshop, Belgrade, Serbia, 19-20 September 2014; *Painted pottery and culinary practices: Use-alteration analysis of Middle Neolithic painted pottery from the site Starčevo-Grad*, Social Dimensions of Food in the Prehistory of the Eastern Balkans and Neighbouring Areas, Heidelberg, 30th April – 2nd May 2015.

Олга Бајчев је објавила 13 научних радова у домаћим и међународним зборницима радова и часописима, од којих издвајамо следеће: *Neolithic land use in Central Pomoravlje - arable potential of soils and agriculture* (у коауторству са Ђ. Обрадовић), in: *The Neolithic in the Middle Morava Valley: new insights into settlements and economy*, eds. S. Perić, M. Korać, B. Stojanović, *The Neolithic in the Middle Morava Valley no. 2*, Belgrade 2016, 61 - 78; *Exotic goods in the Neolithic of the Central Balkans, Spondylus and other marine shell objects from Neolithic sites in the Morava Valley, Serbia* (у коауторству са И. Стојановић), in: *The Neolithic in the Middle Morava Valley: new insights into settlements and economy*, eds. S. Perić, M. Korać, B. Stojanović, *The Neolithic in the Middle Morava Valley no. 2*, Belgrade 2016, 101-122; *Painted pottery and culinary practices: Use-alteration analysis of painted pottery from the site of Starčevo-Grad*. In *Social Dimensions of Food in the Prehistoric Balkans*. M. Ivanova, B. Athanassov, V. Petrova, D. Takorova, and P. W. Stockhammer (eds.), 86-108. Oxford: Oxbow, 2018.

Дисертација *Сликана грнчарија раног и средњег неолита централног Балкана: између стила и праксе* кандидаткиње Олге С. Бајчев састоји се од 480 страница текста који укључује 80 табела, 239 слика, списак коришћене литературе и Додатак у виду табеле. Текст је подељен у осам поглавља: Увод (странице 1-15), Методологија истраживања (16-35), Узорак за истраживање (35-46), Технике израде и оперативни ланац (46-301), Употреба сликане грнчарије (301-328), поправљање, секундарна употреба и рециклирање (328-355), Археолошке интервенције (355-426), и Закључна разматрања (426-441). Идеја за дисертацију производ је вишегодишњег теренског искуства у истраживању неолитских налазишта и личног интересовања кандидаткиње за неолитску

грнчарију. Отуда и тема представља епистемолошки пут у неиспитано поље између анализе грнчарског *стила* заједница из времена ране земљорадње, односно заједница које су произвеле и користиле сликану грнчарију, и *праксе* археолошке заједнице у Србији, односно заједнице која ископава, документује и тумачи сликану грнчарију. Слична тема није до сада обрађена у српској археологији, те је израда дисертације била прилика да кандидаткиња истражи, промисли, повеже и представи два нивоа конструкције значења сликане грнчарије са археолошких налазишта из раног и средњег неолита на територији Србије.

Предмет и циљ дисертације

Предмет истраживања докторске дисертације је „биографија сликане керамике раног и средњег неолита централног Балкана, од израде до археолошких интервенција.“ Рани и средњи неолит централног Балкана у археолошкој литератури односи се на старчевачку културу, односно на време 6200 – 5400 п.н.е. у калибрисаним вредностима. Реч је о заједницама раних земљорадника и сточара, те првим грнчарима на централнобалканском простору који са собом доносе иновативне технологије, нове изразе материјалности, те нове обрасце понашања и комуникације. Циљеви дисертације су: а) да преиспита досадашње приступе и закључке о сликаној грнчарији раног и средњег неолита на подручју централног Балкана, б) да истражи биографије сликаних посуда, при чему биографију треба разумети као концептуални оквир за разматрање и разумевање сложености интеракције људи и ствари у праксама израде, употребе и одбацивања предмета, ц) да неолитску сликану грнчарију размотри као део модерне археолошке праксе у којој ископавамо, документујемо и тумачимо прошлост. У намери да одговори на циљеве, у дисертацији су образложени, испитани и приказани технике и технологија израде осликаних посуда, оперативни ланац израде - од избора сировине до осликавања и печења, те разноликост пракси у којима су посуде коришћене, од њихове примарне употребе до поправке, модификације и рециклирања. Поступак ископавања, документовања и тумачења артефакта у раду је представљен као модерна интервенција у културну биографију предмета чиме се културне праксе друштва из прошлости сучељавају, додирују и преплићу са културним праксама модерног друштва, односно археолошком заједницом и широм јавношћу.

Основне хипотезе од којих се полазило у истраживању

Приликом израде докторске дисертације *Сликана грнчарија раног и средњег неолита централног Балкана: између стила и праксе* постављена су истраживачка питања која се тичу

технолошког избора, улоге сликаних посуда у неолитском друштву и улоге сликаних посуда у модерном друштву. У оквиру истраживачких питања постављене су следеће хипотезе:

1) да формалне особине, технички поступци израде и технике сликања грнчарије сачињавају делове оперативног ланца који могу да имају разноврсна, многострука и изолована значења, односно да иза сликаних посуда као наизглед јединствене класе предмета постоје разлике у идејама, праксама и значењима. Ова хипотеза тестирана је макроскопском анализом фрагмената и посуда са локалитета Старчево-Град, Гривац и Павловац-Гумниште.

2) да сликане поседе старчевачке културе нису биле искључиво луксузне посуде, односно посуде за излагање, чија културна вредност проистиче искључиво и једино из њихове ексклузивне природе. Ова хипотеза тестирана је анализом израде и употребе сликане грнчарије те анализом културних пракси као поправке, секундарне употребе и рециклирања на локалитетима Старчево-Град, Гривац и Павловац-Гумниште

3) да су досадашња интеракција сликане грнчарије и археолошке праксе постигнути кроз релативну хронологију, стратиграфију и стил сликања, као традиционалне методолошки и интерпретативни оквир који захтевају ново промишљање и тумачење једнако археолошког записа, сликаних посуда и модерног друштва. Хипотеза је тестирана на примеру археолошког ископавања, документовања и тумачења стратиграфије налазишта Павловац-Гумниште.

Кратак опис садржаја дисертације

Дисертација се састоји из увода (поглавље 1), делова у којима су објашњени методологија рада и истраживачки узорак (поглавља 2 и 3), аналитичких делова у којима су разматране и тумачене праксе израде, употребе и третирања сликаних посуда (поглавља 4-7). Дисертација је завршена закључним разматрањима који истичу најважније резултате дисертације.

Централне делове рада чине аналитичка поглавља. У поглављу *Технике израде и оперативни ланац* (поглавље 4) анализирана је сликана грнчарија са локалитета Гривац, Старчево Град и Павловац-Гумниште. Анализирани су следећи аспекти сликане грнчарије: избор сировине, обликовање посуда, уобличавање/завршавање/дорада, премаз, обрада површине, сликање и печење. Локалитети су анализирани и презентовани засебно, према утврђеним методолошким критеријумима. Постављени критеријуми имају за циљ реконструкцију техничког избора и оперативног ланца израде сликаних посуда те је ово, разумљиво, најдуже поглавље дисертације.

Резултати анализе су показали да сликана грнчарија није увек fine фактуре и израђена од fine глине без примеса. У Гривцу је на пример чак преко 60% посуда прављено од глине са органским примесима, највероватније плевe. Додавање минералних примеса регистровано је само у појединачним случајевима. Разноврсност је присутна и код аспеката као што су обликовање, док постоји извесна униформност код других аспеката израде као што су глачање, наношење премаза, сликање и печење. Занимљиво је да су посуде сликали углавном вешти и искусни сликари, али и они који нису сасвим савладали вештину сликања. Печење посуда је, очекивано, обављано у оксидационим условима.

У поглављу *Употреба сликане грнчарије* (поглавље 5) анализирани су трагови употребе сликане грнчарије са локалитета Старчево-Град, те абразивни и други процеси на грнчарији са истог налазишта. Трагови употребе сугеришу да су сликане посуде коришћене у активностима које захтевају мешање, стругање, поклапање и, вероватно, ферментацију. На основу абразије обода закључено је да су сликане посуде, тамо где је то било могуће уочити, доминантно употребљаване за складиштење, вероватно намирница, али су регистровани и трагови употребе који указују на припрему хране, односно мешање садржаја, те на употребу у функцији авана. Будући да је реч о керамичким посудама релативно танких зидова, у дисертацији се исправно закључује да није реч о агресивном ударању те да трагови указују на млевање меког или средње тврдог материјала који може да значи припрему хране попут зачина или ароматичног биља или дробљење пигмената и сличних материјала. Посебно су занимљиви докази о ферментацији у унутрашњости посуда који јасно указују да је реч о процесима попут ферментације млека или житарица, за шта постоје и друга сведочанства на подручју централног Балкана током раног и средњег неолита.

У поглављу *Поправљање, секундарна употреба и рециклирање* (поглавље 6) наведени аспекти посматрани су као продужетак биографије предмета. Под поправкама се подразумевају интервенције на посуди након лома, односно бушење рупица и спајањем уз помоћ нити од органског материјала или лепљење битуменом или катраном, како би се продужио употребни век посуде. Под секундарном употребом подразумева се употреба целих или оштећених посуда за неку нову намену при чему се не врши интервенција на посуди. Рециклирање уобичајено представља употребу керамичког фрагмента при чему фрагмент добија нову намену. Иако су наведене активности ретке, забележене су поправке бушењем рупица, коришћењем лепка у виду катрана од брезине коре, али и интервенције попут абрадирања дна посуде како би она била стабилнија. Рециклирање керамичких фрагмената било је релативно заступљена појава те су

након лома фрагменти прилагођени и коришћени као кружне плочице за неку врсту стругања и глачања. У погледу употребе у активностима рециклирања сликана керамика свакако није имала посебан статус у односу на керамичке фрагменте који нису сликани. Сликана керамика, дакле, била је највреднија током примарне употребе.

У поглављу *Археолошке интервенције* (поглавље 7) указано је на конструкцију археолошког сазнања о сликаној керамици током поступка ископавања, бележења и документовања археолошких налаза на локалитету Павловац-Гумниште. У поглављу су приказани концепти стратиграфије у српској археологији неолита који су истовремено постали и метод и интерпретација. Критички испитујући сопствено теренско искуство, те практиковани систем бележења, документовања и разумевања археолошког записа, ауторка дисертације археолошки запис дефинише као субјективан концепт који дозвољава промишљање и креирање различитих сценарија прошлости. На примеру односа материјалних односа старчевачке и винчанске културе као пример за даље проучавање оживљава четири сценарија њиховог односа уз напомену да то не исцрпљује друге могућности анализе и другачије сценарије.

Остварени резултати и научни допринос дисертације

Дисертација је одговорила на постављена истраживачка питања и тестирала изнете хипотезе.

Хипотеза 1: *формалне особине, технички поступци израде и технике сликања грнчарије сачињавају делове оперативног ланца који могу да имају разноврсна, многострука и изолована значења, односно да иза сликаних посуда као наизглед јединствене класе предмета постоје разлике у идејама, праксама и значењима.*

Израда и осликавање посуда почивају на традиционалним грнчарским праксама са сличностима између узоркованих локалитета и разликама које се тичу локалних могућности набавке сировина. Праксе израде се примарно разликују у осликавању и вештини грнчара где су заступљени уметнички и симболички изрази вештих сликара, али и оних који уче вештину сликања.

Хипотеза 2: *сликане посуде старчевачке културе нису биле искључиво луксузне посуде, односно посуде за излагање, чија културна вредност проистиче искључиво и једино из њихове ексклузивне природе.*

Сликане посуде свакако нису биле искључиво луксузне посуде. Разматрање, разумевање и тумачење сликаних посуда захтева индивидуализацију односа људи према појединачним

предметима. Ипак, значај сликане посуде у културном систему опада са степеном фрагментације и продужетком њене биографије, у процесима као поновна употреба, секундарна употреба и рециклирање. Продужетак биографије, отуда, насупрот очекивању, не значи и већу вредност фрагмента, већ само употребну вредност која може бити иста или слична употребној вредности предмета рециклираних од посуда које нису осликане.

Хипотеза 3: *досадашња интеракција сликане грнчарије и археолошке праксе постигнута кроз релативну хронологију, стратиграфију и стил сликања, као традиционалне методолошки и интерпретативни оквир који захтевају ново промишљање и тумачење једнако археолошког записа, сликаних посуда и модерног друштва.*

Потврђено је да археолошки метод и археолошки контекст јесу друштвено условљене и субјективно конструисане категорије. У исходу, понуђено је да традиционални аспекти објективности у читању археолошког записа (стратиграфија, релативна хронологија и стилске одлике) у оквиру наше модерне археолошке праксе буду посматрани као линија могућих сценарија које је неопходно стално стварати, промишљати и модификовати.

Научни допринос дисертације огледа се у следећем: установљен је технолошки ланац израде сликане грнчарије старчевачке културе; промишљени су, приказани, дефинисани и образложени многоструки начини употребе сликаних посуда током раног и средњег неолита; процењени су и елаборисани вештина сликања, те однос неолитских заједница према праксама сликања; дефинисани су стандарди за будуће анализу сликане грнчарије у праисторији; успостављен је релевантан доказни поступак за идентификацију процеса у вези са припремом, обрадом и чувањем намирница и других материјала у сликаним посудама.

Закључак

Дисертација Сликана грнчарија раног и средњег неолита централног Балкана: између стила и праксе коју је поднела Олга С. Бајчев представља оригинално научно дело, једну од ретких студија која се бави феноменом сликане грнчарије раног и средњег неолита изван традиционалног оквира класичне анализе грнчарског стила и типологије. Након детаљног упознавања са дисертацијом, увидом у текст, табеле и слике, Комисија закључује да је реч о самосталном и оригиналном истраживачком делу које помера границу нашег разумевања технологије, вештина и знања првих грнчара на централном Балкану. Дисертацију одликује примена иновативног аналитичког метода, критичност и аналитичка промишљеност, те коришћење релевантне научне

литературе. На основу изреченог, пред Наставно-научно веће Филозофског факултета Универзитета у Београду износимо позитивну оцену о докторској дисертацији *Сликана грнчарија раног и средњег неолита централног Балкана: између стила и праксе* и сматрамо да се може приступити усменој одбрани.

Београд, 22.11.2019.

КОМИСИЈА

др Ненад Тасић, редовни професор,

Одељење за археологију, Филозофски факултет у Београду

др Сташа Бабић, редовни професор,

Одељење за археологију, Филозофски факултет у Београду

др Јасна Вуковић, ванредни професор,

Одељење за археологију, Филозофски факултет у Београду

др Бобан Трипковић, доцент,

Одељење за археологију, Филозофски факултет у Београду, ментор